

Modem História

Írta: Marczali Henrik

*

A görög szó, eredetileg kutatást, utánajárást jelentett. Csak később korlátozódott a történetek elbeszélésére. A görögök közt tudtommal Polybius használja először e kifejezést, a rómaiak közt Tacitus. Azóta általánossá vált, minden európai nyelv befogadta.

Feladata: igazán elmondani, mi történt. A nagy klasszikus írók után krónikások következtek, többnyire barátok, csak a reformáció kora óta vált ez a stúdium világivá. Főtárgya az uralkodók tetteinek elbeszélése volt, de nagy teret foglaltak el a felekezeti kérdések is. Természetes, hogy minden nemzet, minden vallás a maga felfogása és érdeke szerint ítélte meg a történeteket: elfogulatlan igazságról, bármennyit hajtogatták, alig lehetett szó. Az első modern történetíró Macchiavelli; még két századnak kellett elfogynia, hogy Gibbonnak a római birodalom hanyatlásáról szóló művében méltó folytatást találjon.

Le kellett számolni a középkorral, a feudalizmussal és az egyházpolitikai irányokkal, hogy elfogulatlan belátásra, ítéletre juthassunk. Rokonszenves együttérzés kellett, úgy a gyakran felületes felvilágosodással, mint a felekezeti hittel szemben, hogy valóban szabad és tudományosan megállható történetíráshoz jussunk. Ez a romanticizmus történelmi érdeme. Ranke iskolája teremtette meg a modern történetírást.

„Századok ültének el” és alattuk egyre tágult a történetek tere. Amerika felfedezése és gyarmatosítása, az Indiához vezető utak feltalálása és felhasználása, Oroszországnak az európai közösségbe lépése,

a keresztyén és mohamedán ellentét, mind roppant új anyagot nyújtott, mely tudományos feldolgozásra várt az addig uralkodó babonák és mesék helyett, így tudományunk nemcsak terjedelemben növekedett, hanem értékben is. Az európai nemzetek sorsa mind szorosabban fűződött egymáshoz: igazi, egyetemes históriáról csak azóta lehet szó. Mihelyt megvolt az anyag, méltó feldolgozásban sem volt hiány.

Ismételjük: ez az iskola hatotta, alakította át tudományunkat. A nagy angol és francia elbeszélők kora után a lelkiismeretes kutatóké következett. A történelmi szemináriumok, elsősorban Waitz György Göttingában, majd Berlinben a mesterhez méltó tanítványokat neveltek és példájukat az angol és francia egyetemek is követték.

De tudomány-e a mi mesterségünk, vagy csak *fable convenue* vagy éppen szatíra, minőt Anatole France írt a pinguinekről?

Nem tapasztaljuk-e napról napra, hogy a legegyszerűbb, mindennapos tényeket annyiféle árnyalattal tárják elénk, hogy még a szem- és fültanú is bajosan tudja meg az igazságot? Amit évszázadokon át ájtatos hittől környezett nemzeteknek, korszakoknak hagyományára, azt mesének, igen csekély történetalkotó részeket magában foglaló mondának mutatja ki a tudományos megrostálás. Hol keressük a kétkedésnek, hol a tudományos meggyőződésnek határát? Pedig annak, mihez komoly kérdés fér, igen kevés köze van a történelemhez.

Az analizáló bírálat szétszedni igyekezett, különböző korok alkotó részére bontotta azt a könyvet, melynek minden betűjét szent igazság gyanánt tiszteli a népek nagy része. De ami benne igazán történeti: a prófétai lélek ihletése, az egy-isten uralom megalapítása e földön, az szilárd és igaz marad, mint a kőszikla. Niebuhr óta milyen keveset fogadunk el igaznak abból, mit Livius Róma alapításáról és növekedéséről beszél. A nevek és számok kétesek, de

Róma katonai és politikai, jogi és gazdasági világalma századokon át, meg nem dönthető valóság. Sivár és üres a középkor első századainak, évkönyveinek és krónikáinak irodalma. De ebben a sötét korban ment végbe a modern népek elhelyezkedése, állami szervezkedése és ami e homályos századokban történt, annak mai napig is érezhető következményei.

Az eszmék és intézmények alkotják a történelem szilárd gerincét; az egyes személyek, kiknek jelentőségét kisebbíteni éppen nem akarjuk, inkább jelzői a társadalmi, politikai és szellemi átalakulásoknak.

Az úgynevezett exakt tudományoknak egyoldalúan művelt bajnokai bizonyos lenézéssel tekintenek a mi aprólékos, könyvmolyos vesződségünkre. Holott nem tagadhatják, hogy amit elértek, akár matematika, akár technika, az épp úgy a történeté, mint a gőzhajó, vagy a repülő.

*

Térjünk vissza tárgyunkhoz. A XIX. század a történettudományok nagy evolúciója volt, csak úgy, mint a természettudományoké. Alig maradt valami felkutatlan, feldolgozatlan. Megvolt már anyag és módszer egyformán. Emlékművek, sírok, feliratok a legkülönbözőbb népekből, országokból, mind tanulmányt, méltatást követelt. Az egymást követő kongresszusok megadták a kellő keretet: feltüntetve, mi történik, minek kell még sorra kerülnie. A historiógráfia egysége máris létrejött.

Ebbe a csöndes, buzgó munkásságba sújtott belé a nagy háború mennyköve. Megérezte, megsínylette ezt a csapást az egész földteke és egybeforrott. Egyetemes történelem csak most jött létre, azon az alapon, mint ahogy a régi görög bölcs mondta minden dolgok szülőjének a háborút.

Az alkalmak közül, melyekben túlteng a hazugság, nem felejtik el a háborút sem. Nekünk pedig kötelességünk, életcélunk az igazságnak kihámozása

és feltüntetése. E kötelesség alól nem oldhat fel semmi, a nagy háború sem.

Mit fogadunk el igaznak, mit nem: abban csak lelkiismeretünk és értelmünk dönt. Tudnunk kell, mennyi anyagon kell átrágódnunk, hogy legalább nagy és fontos tárgyakban lehetőleg kerülhesse a tévedést és ne ismételjük, amit mások már elvégeztek.

Értenünk kell ahhoz, miről szólunk, vagy írunk. A historikus, ki ezt a háborút ismeri és ismertetni akarja, nem elégedhetik meg politikai és közgazdasági műveltséggel, jártasnak kell lennie a matematikában és bizonyos mértékig a technológiában is. Így a történetíró szemhatárának tágulnia kell. A háború emberi dolog és követnünk kell a latin mondást: ember vagy s semmit, ami emberi, nem tartok magamtól idegennek.

Nem szabad megfélekedoznunk a háborús irodalomról sem, a katonanótákon át a diplomáciai jegyzékekig. Noha, olvasmányaim szerint ítélve, ennek az irodalomnak belső értéke megfordított arányban áll szörnyű terjedelmével.

Sűrűn, mint a srappell és gránát pergőtüze, hull felénk a háborús diplomácia egész levéltári készlete. Nagy részét már elolvastam. Az eljárás nem egyenlő. Nekünk meg a németeknek mindent át kellett adnunk. Szerencsére, mi, hála Tisza Istvánnak, ép-kéz-láb menekülhettünk. A győztesek azonban csak azt adják ki, amit jónak látnak. Itt is van különbség. A nagy angol kiadás, melyet MacDonald indított meg első miniszterelnöksége idejében és melyet Foch és Temperley urak, barátaim, adnak ki, feltétlen bizalmat érdemel eddig megjelent öt kötetével. Teljesen megbízhatók a Szovjet archívumainak közlései is, már csak azért is, hogy a bukott cári rendszer hibáit és bűneit tiszta kárörömmel lehessen élvezni. Sajnos, a győztes államok többi készülő kiadásai iránt, az eddigi tapasztalások után, nem bízhatom feltétel nélkül. Kívánám, hogy csalódjam.

Ismeretes, hogy a háborús bűn itt a főszempont. Világos, hogy minden állam lehetőleg a maga ártatlanságát és az ellenség bűnét iparkodik kimutatni és megegyezés ezen a téren igen bajosan érhető el. A sok, részben igen érdekes emlékirat is gyakran megtevesztő, mire Paléologue mutat példát.

Oly komoly és általános érdekű ez a feladat, hogy magam helyett Lord Brycet szólaltatom meg. „A historikusra mindig kötelező volt egy kötelesség, melynek most nagyobb és mélyebb a jelentősége, mint valaha. Igazság és csak igazság egyetlen célunk. Nekünk, mint historikusoknak feladatunk tényeket vizsgálni és feljegyezni, anélkül, hogy nemzetünknek, vagy másnak kedveznénk. Hódolatunk az igazság iránt kapcsol minket együvé, úgy hogy nemzeti féltékenység nem választhat el egymástól, mert mindnyájunkat egyformán lelkesít a tudományos kutatás szelleme. Mert noha ebbe semmi más érzelem nem tolakodhatik, mégis, nagyon is tisztában vagyunk azal, hogy az ilyen féltékenység és félreértés fennáll és időről időre fenyegeti a nemzetek egyetértését. Mivel munkánk által képesek vagyunk tovább nézni hátra és köröskörül, mint legtöbb polgártársunk, nem vagyunk-e, mint történetet tanulmányozók leginkább hivatottak a nemzetközi rossz érzelem forrásainak csökkentésére?

Mint historikusok tudjuk, hogy mily kevés háborúra volt igazán szükség, és hogy a legtöbb háború több rosszat okozott, mint jót. Mint historikusok azt is tudjuk, hogy minden jelentékeny nemzetnek vannak jellemző hibái, jellemző érdemek mellett. Egyik sem szolgált reá különösen rosszalásra, mindegyik tett szolgálatot az emberiségnek. Nekünk van legtöbb okunk tudni, mennyivel tartozik egyik a másiknak, hogy mindegyikre nézve nemcsak mindegyiknek anyagi fejlődése, hanem értelmi és szellemi haladása s mennyire lényeges a többinek nagysága és jóléte és közös barátsága. Nem remélhetjük-e mi és épp úgy

a természettudományok művelői, kik a maguk terén szintén a tudományt művelik és épp úgy meghajlanak az Igazság fenséges alakja előtt, mint mi, hogy közösen megalkotjuk a közös rokonszenv kötelékét a nemzetek közt. Így segíthetjük a nemzeteket annak megértésére és értékelésére, mi a többiben legtöbbet ér, keresvén az utat béke és jóakarat felé az egész világon.”

Ettől még, sajnos, távol vagyunk, de jól esik tudnunk, hogy közeledhetünk. Csak elfogulatlan kutatás vezethet belátáshoz, a részrehajlatlanság tehát legfelső kelléke a történetírónak. A második, és erre a nagy háború taníthatott meg gigászi méreteivel, — az eseményeknek általános, magas és nem szűk látókörből való tekintése és megítélése, nemzetközi kérdésekben csak az egész emberiségnek, nemzetiekben csak a nemzet egészének érdeke lehet az a kritérium, melyben az egyes jelenségek értékét és jelentőségét mérjük. Minden banalitás kiküszöbölendő. Igaz, hogy ily magasról nézve sok részlet eltölpül, elcsenevészedik, mihez a lent állónak szeme elbűvölve kötve marad, de a nagy áttekintést csak az emelkedettség adhatja meg.

Ilyennek óhajtom, remélem, a jövő történetírását. Nem mondhatom el felőle másnak felfogását, mint a magamét. Ez pedig nemcsak az utolsó évek tapasztalatán alapul, hanem leszűrődése egész életem munkájának.

A rajongó néha egészen helyes pillantásokat vet a jövőbe, de magát ezt a jövőt nem tudja kivárni. Szeretné gyorsítani ezt a jövőt és szeretné, ha ő gyorsíthatná. Amihez a természetnek évekre van szüksége, annak az ő rövid emberéletének pillanata alatt kellene megérnie.

(Lessing)